~~tar. 'L hemm u 'l hawn kont tilmaħ xi ġemel jew tnejn mgħobbija b'xi nisa, misturin bl-istar tagħhom.~~

~~Wasalna l-Kajr fis-7,30 ta' filgħaxija, mifluġin għall-aħħar; iżda b'dana kollu ħadna pjaċir bl-esperjenza l-ġdida, u rajna u messejna b'idejna x'sagrifiċċju t a l a b Alla mill-poplu tiegħu qabel ma daħħlu fl-art imwegħda. U dan kollu, kif ijgħallimna san Pawl, sar b'tixbiha u tagħlima biex nitgħallmu li jekk irridu nirbħu s-saltna tas-sema, imwegħda lil poplu l-ġdid t'Alla, li hu aħna l-Insara, miġbura fil-Knisja tiegħu, irridu wkoll ngħaddu middeżert imwiegħer ta' din il-ħajja kollha ħotob, għolliq u nxief, sa kemm ma nsibux l-Ilma tal-Ħajja fis-sema, l-OASI li ma tintemm qatt, fejn hemm il-Mistrieħ u d-Dawl u l-Faraġ.~~

~~DUN KARM SANT.~~

DISA' XHUR FIS-SALT

(*Jaqbad mal-għadd 3 u jgħalaq*).

Issa ngħidu xi ħaġa fuq: *It-Talb għax-Xita.*

Fir-rebbiegħa tas-sena 1928, meta jiena kont is-Salt, fuq il-Palestina u t-Transġordanja ftit għamlet xita. Għal hekk ħareġ amar mill-Ħakem ta' Għamman, li f'jum imgħajjen, kull ħadd kellu jitlob għax-xita. It-talb kellu jsir minn kull ħadd fil-knejjes tal-Insara u l-Ġegħmat tal-Misilmîn, u wkoll mir-rġiel u t-tfal subjien filberaħ fuq għolja, fuq ir-riħ tal-wied, li fih hemm il-għejjun tal-ilma ġieri, li jgħidulu l-*Basatin.*

Dik inhar it-tfal inġabru bħal dari fil-bitħa tad-Dejr, imma ma għamilniex skola. Għal xi d-disgħa ta' filgħodu għaddew il-Misilmîn bl-istendard tagħhom tal-ħarir aħdar bilkliem tal-Qoran miktub fuqu, u għadd kbir ta' rġiel u subjien miegħu. Wara naqra tlaqna aħna wkoll; Dun Vergani u Dun Longo quddiem, għadd ta' rġiel Latini, tal-Parroċċa, warajhom, u wara dawn it-tfal subjien taliskola u aħna. Aħna ma kellna xej magħna, għax stendardi fil-knisja Latina ma hemmx, u hemmekk ma tistax toħroġ bis-salib, waqt li l-Misilmîn kellhom l-istendard tagħhom binnofs qamar u l-kliem tal-Qoran. Konna mexjin qajl-qajl u ngħidu r-Rużarju. Tlajna fuq il-għolja u nsibu li hemm kienu sebquna ħafna nies: Griegi Ortodossi bin-nies tal-Paroċċa tagħhom; il-kurât Grieg Kattolku bin-nies tiegħu kien hemm ukoll (kien għiejed jagħmel bħal priedka meta wasalna aħna). Il-Protestanti wkoll kienu hemm; kull xorta ta' nies għalihom. Kien hemm ġemgħa kbira ta' Misilmîn, fosthom kien hemm (qegħdin bil-qegħda fl-art) kemm ildawra ta' rġiel xjuħ, ixejjru rashom u sidirhom il-quddiem, u jgħidu: "*Istaħfer, Alla l-Għazim. Istaħfer, Alla l-Għazim. Istaħfer, Alla l-Għazim,* u ħames ġemgħat żgħar u mdaqqsin tal-Insara: aħna ngħidu r-Rużarju; il-qassis Grieg Kattolku jippriedka, u l-Ortodossi u l-Protestanti jkantaw. Hi x'inhi kienet dehra sabiħa (għad li għajb għall-Insara li jkunu maqsumin f'ħames taqsimiet f'naqra ta' pajjiż, waqt li l-Misilmîn magħqudin għaqda waħda); għax, Misilmîn u Nsara kienu jistqarru b'egħmilhom it-twemmin tagħhom fis-setgħa u l-ħniena t'Alla Wieħed.

U wara ftit tas-sew għamlet ix-

xita!. Ma għamletx ħafna; kemm-kemm jilhqu l-uċuħ, biex jimlew il-qamħ u d-dora u l-għadds u l-kirsenna, u jaslu għal ħsad.

Ħelwa hi l-*Grajja ta' Laħħâm, li fi ftit granet sar qassis*!

Hawn Malta, biex wieħed iqaddes, jiġifieri jsir Patri jew qassis, irid idum jistudja xi tnaxer sena. Imma fis-Salt, meta kont hemm jien, wieħed raġel miżżewweġ u għandu t-tfal, bil-ħanut tal-laħam, biex sar qassis Grieg-Ortodoss, dam jistudja qisu, minn għoxrin ġurnata sa xahar!.

Filli kien ibiegħ il-laħam, bħal tal-ħwienet l-oħra, u filli ħalla 'l ibnu l-kbir fil-ħanut, ibiegħ, u hu ma deherx aktar. In-nies qalu li kien mar jitgħallem għal qassis, fid-Dejr tal-Ħoġla, ħada x-xmara tal-Ġurdan. Wara ftit jiem, ma nafx kemm sewwa, imma m'hux aktar minn xahar, darba, wara nofs inhar, kif Don Longo u jien konna ħerġin induru dawra, naraw ġemgħa nies weqfin f'tarf it-telgħa li mill-Basatîn tieħu għas-Salt. Saqsejna għal fejn kienu hemm, u qalulna li kienu jistennew il-qassis il-ġdid, dak li qabel kien ibiegħ il-laħam. U ġiet karozza, u n-nies bdew iċapċpu jdejhom, u niżel minnha l-laħħâm, liebes ta' qassis Grieg u n-nies daru miegħu jeħdulu b'idu u jbusuh. U meta rajt hekk, għedt lil Don Longo: "Għandu jkun hawn, aktar hu ħafif titgħallem għal qassis inkella titgħallem tagħmel ftira!" U tlaqna m n n hemm.

U l-*Festa tal-Armeni*, trid tara kemm jagħmluha sabiħ!

Darba kienet festa tal-Armeni-Kattolki, u l-koka tad-Dejr, Omm-Nażâr, stednitna għandha, u morna daqs xej, Don Ġiuseppe Longo, l-Imgħallem Sagħid Xaħîn, u jien, biex ma titfantasx. Kien wara nofs inhar. Tagħna ftit ħelu, qisu biskuttini, u bikkerin. Fil-bitħa tagħha kien hemm raġel, żewġha jew ħuha ma nafx, bil-qegħda fuq saqqu, għad-d e l l, ħada bieb ta' kamra, bi flixkun għaraq (bħal maskta) u tazza ma' ġenbu, f'sakra ma jarax art, jgħid qatiegħ kliem bla sens. Din kienet il-festa għalih: jisker sakra. Imma min jisker ma jitħenniex bil-festa, għax anqas ikun jaf fejn jinsab.

U darba morna għamilna *Żjara lil qassis Protestant*, dak li kien stiednu Dun Ġubraiel, u bis-saħħa tiegħu xi Misilmin tas-Salt kienu kielu tiġieġa! (ara ħarġa 2, din is-sena, 1963) Dan kien stedinna, u morna, Don Longo u aħna, t-tliet surmastrijiet. Tagħna kikkra kafè Għarbi u qagħadna nitħadd u. Billi kien jaf li jien Malti, saqsieni qatiegħ mistoqsijiet fuq Malta; fost ħwejjeġ oħra xtaq jaf xi ħaġa fuq il-lsien Malti. Talabni ngħidlu xi vers mill-Bibbja, jew xi strofa minn xi poeżija. Għedtlu s rofa minn waħda mill-poeżijiet ta' Dun Karm, li għadni niftakar kienet din:

Sliem għalik, ja xemx, ja bidu
Ta' kull hena tal-ħlejqiet;
Jekk int sbejħa, x'ikun Alla,
Illi qegħdek fis-smewwiet!

u għoġbitu ħafna, u fehemha kollha mingħajr ma kien hemm għal fejn infissirhielu jien, għax il-kliem li fiha kollu jinsab fil-Għarbi, barra minn "jekk", li ma nafx minn fejn ġibnieha. Għax bil-Għarbi, fejn aħna ngħidu "jekk" huma jgħidu "eża".

Kien hemm missier il-qassis ukoll, raġel xiħ ta' xi sebgħin sena. U qalilna ħrafa fuq Malta, li jgħiduha l-Palestina. Qalilna li darba wieħed Mislem kien jinsab Malta u kien nhar il-*Corpus*, u kien hemm il-Purċissjoni

bil-Qorbân. In-nies kollha qagħdu għar-rkubtejhom hi u għaddejja, barra minn dak il-Mislem, li baqa' bil-wieqfa. Qalulu n-nies: "Oqgħod għar-rkubtejk, għax sa jgħaddi Bin għmel *Żjara lis-Salt*. U l-kurat tal-Insara Griegi-Kattolki stedinna biex immorru aħna wkoll, bit-tfal tal-iskola, nsieħbu lill-Isqof, minn tarf il-belt sal-knisja. U morna. U ġew

Is-Salt — Dehra ta' triq miż-żewġ toroq ewlenin tal-belt, u isfel, fil-lemin il-għajn tal-ilma

Alla!" u baqa' ma riedx. U qamu għalih x'erbat irġiel u tawh xebgħa, u m'hux biss kellu joqgħod għar-rkubtejh, imma qala' xebgħa wkoll!

Darba ġie *Isqof Grieg-Kattolku ja*magħna ż-żewġ qassisin Latini, Don Longo u l-kurât. Imxejna l-ewwel aħna, bit-tfal, żewġ saffi, tal-iskola tagħna, u warajna l-qassisin. Imbagħad it-tfal u s-surmastrijiet tal-

iskola tagħhom, żewġ saffi, u warajhom il-qassis Grieg-Kattolku, u s-segretarju tal-Isqof, u l-Isqof fin-nofs; u wara għadd kbir ta' rġiel. Wieħed raġel Għarbi, Nisrani, ma għoġbitux il-Purċissjoni bil-kwiet; qal: "X'hu ħada, ja żlâm?" u ried jibda jagħmel festa bħal ma jagħmluha l-Għarab, biż-żfin u l-għajjat. Għal hekk daħal f'nofs il-Purċissjoni, u beda jixxengel u jgħolli jdejh u jgħajjat: "Hej-hej! Hej-hej!" imma ħadd ma għamel bħalu. Ġie jiġri l-kurat Grieg-Kattolku u xejjirlu b'idu biex imur fil-ġenb, u hekk għamlu wkoll ħafna rġiel. U kif ra hekk, dak, dabbar rasu u telaq.

Imma mbagħad għamluha meta l-Isqof daħal fil-knisja. Imn'Alla li lit-tfal bagħtnieħom lejn id-dar malli wasalna ħada l-bieb! Meta dħalt jien rajt aktar min-nofs il-knisja mimli bir-rġiel, kollha jitfgħu lil xulxin, kemm għandhom saħħa, għannaħa tal-artal. Għandu jkun (għax jien ma stajtx narah) l-Isqof kien waqaf quddiem l-artal biex in-nies imorru jbusulu idu, u huma bdew kull ħadd jitfa' lil xulxin, biex ifittxu jaslu malajr. Qagħadt hemm ftit nara dak il-briju (jew ma nafx x'naqbad ngħidlu) u tlaqt.

Għand il-Latini, (jiġifieri għandna) wkoll ġie dik il-ħabta *Monsinjur Robinson* (dak li mbagħad kien ġie Malta, fi żmien li kien Prim Ministru Lord Strickland), għax kien Delegat Apostoliku tal-Palestina. Dak kien Patri Franġiskan, imma kif jitlob dmiru, kien jilbes dejjem ta' qassis. Aħna konna nafu li kellu jiġi, imma, ma nafx għaliex, ma għamilnielux Proċissjoni. L-ewwel żar il-knisja, imbagħad ġie jżur ukoll il-klassijiet tal-iskola. Meta ġie fil-klassi tiegħi kont qiegħed ngħallem lit-tfal iż-żgħar. Sellimli u jien bistlu idu; saqsieni x'ngħallmu f'dik il-klassi u kemm siegħat, ma'tul innhar. Fost it-tfal kollha għoġbu wisq wieħed żgħir ta' xi seba' snin jismu Duġġân. Dan kien samrani, oħxon-oħxon, rasu kbira u mqarweż meqrugħ, li baqa' skan'at iħares lejn il-Monsinjur, għax għandu jkun qatt ma kien ra bħalu. Il-Monsinjur, kif kien iħares u lemħu, wera b'sebgħu lejh u qal lil qassisin ta' miegħu: "Vedete questo!" Wara ftit raġa' sellimli u ħareġ u mar jara l-klassijiet l-oħrajn.

Qabel ma telaq mis-Salt qal lil kurat, Don Vergani, biex l-għada jagħti btala lit-tfal tal-iskola. Missierijiethom gemgmu għal dan, u qalu: "Għax ma taħomx ħames liri biex nixtrulhom żewġt iħrief u nagħmlulhom xalâta? Mela nhar btala biss?"

Darba oħra ġie jara l-iskola Rajjes il-Ważâra ta' Għammân, ma xi mpjegati għolja miegħu. Meta daħlu fil-klassi tiegħi, wieħed minnhom, li aktarx kellu x'jaqsam mal-iskejjel, qabbad wieħed mit-tfal jaqra bil-Għarbi, imbagħad qabbdu wkoll jaqra bl-Ingliż. It-tifel aktar qara tajjeb l-Ingliż inkella l-Għarbi. Għal hekk dak beda jgħajjat miegħu u qallu: "Int m'nitix Għarbi? Kif taf Għarbi anqas milli taf Ingliż?" It-tifel ma tkellem xejn, u anqas ma tkellemt jien. Mur kellimhom bħal dawk! Imbagħad, jien ma kellix x'naqsam, għax l-Għarbi m'hux jien kont ngħallimulhom.

Fit-13 ta' Ġunju bdejna n-naqra ta' eżami tagħna, u domna sejrin bih tlett ijiem. Dak is-surmast li kien ismu Għażiż Abu-Saba, qabel l-eżami telaq bla ma qal lil ħadd, u l-eżami tal-Ingliż tat-tfal il-kbar wkoll kelli nitqanna bih jien. Fis-16 tax-xahar

fil-għodu, sellimt liż-żewġ qassisin u lil koka, qbadt iż-żewġ bagalji li kelli, irkibt karozza u tlaqt lejn Ġerusalem. U hekk intemmet il-qagħda tiegħi fis-Salt.

ELSIE.

IL-QIMA TAL-MEJTIN F'ĊIPRU

Kif jifhmu l-għorrief, l-isem ta' Ċipru ġej minn "kuprum", li jfisser *ram aħmar*, li minnu hemm qatiegħ taħt l-art ta' dik il-gżîra; jew minn "kuprissos", li jfisser *siġra taċ-ċipress*, li wkoll dik il-gżîra tagħmel wisq minnha.

In-nies ewlenija li għammru Ċipru, jinħaseb li ġew mill-gżejjer tal-Baħar Eġew; u kienu maħkûma l-ewwel mill-Feniċi u wara mill-Eġizzjani (1450 qabel Kristu); u aktar imwaħħar inħakmu mill-Assîjri, mill-Persjani, mit-Tolomej u mir-Rumani. Fost il-ħrejjef qodma tad-dîn tan-nies ta' Ċipru, jingħad li Venus, alla mara tal-ġmiel, twieldet hemm mir-ragħwa tal-baħar, f'Pàfos.

Fiż-żmenijiet tan-Nofs dil-gżîra ħakmûha l-Għarab (632-965); imbagħad ħakimha wkoll Rikardu Qalb-Ta' Ljun, Re tal-Ingilterra, li biegħha lil Kavalieri Templâri b'mitt elf lîra sterlîna. Minn għand it-Templâri għaddiet għal għand il-Lusinjâni, il-Venezjàni u t-Torok. U fl-aħħar, fl-1878, fil-Kungress ta' Berlin, ġiet taħt it-tmexxija tal-Ingilterra, u issa sàret Repùblika fi ħdân l-Imperu Ingliż. Ma hemmx għal fejn wieħed jistagħġeb, mela, jekk fost in-nies bdiewa ta' Ċipru għad fadal drawwiet u għadiet li ħaduhom minn-nies li ħakmu fuqhom.

Il-misteru tal-Mewt dejjem qajjem fin-nies sogħba għarîba, u għamla ta' ġiħ u qîma barranîn, li tħosshom u ma tafx tfissirhom. Għal hekk iċ-ċerimonji tal-Mejtin, fir-rħula ta' Ċipru, huma tas-sew ta' min ikûn jâfhom.

Malli n-nies ta' Ċipru jkûnu jâfu li xi ħadd għażiż għalîhom wasal biex imût, iniżżluh bil-qajl u bl-imħabba minn fuq is-sodda u jmidduh fuq il-qiegħa tal-art imgeżwer ġewwa liżâr. Jagħmlu hekk bil-għân ħalli dak li jkûn jagħmel mewta kiebja.

Billi d-Djiena tal-kotra l-kbîra tan-nies ta' Ċipru hi Griega-ortodossa, nies il-marîd jġîbu l-Papâs biex jagħmillu l-Griżma tad-Morda. Malli dana jmût, in-nies ta' ma' dwâru jagħalqûlu għajnejh u jorbtûlu ħalqu, għax jibżgħu li tidħol fih xi rûħ ħażîna. Imbagħad jaħslu l-ġisem kollu bil-misħûn (1). Wara dan, iġibu ħarqa bajda, jixegħlu xemgħa, u jaħarqu toqba f'nofsha (2) bin-nâr tax-xemgħa, kemm tgħaddi râs il-mejjet. Ilibbsuhielu, u hekk taqdi bħala xbieha tas-safa. Fl-aħħar isallbûlu fuq xulxin idejh u saqajh u jorbtuhomlu b'qafla, biex ifakkru l-mewt ta' sidna Ġesu Kristu. Wara dan kollu, jgħattuh b'liżâr.

Mill-ħîn li bniedem imut sal-ħîn li jindifen, isîr biki u tinwîħ kbir fid-dâr. Kull inkwatru u kull xbîha u kull mera li jkûnu fil-kamra fejn jinsâb il-mejjet, idawwrûha wiċċha lejn il-ħajt jew jgħattûha b'ċarruta sewda, u jħallûha hekk għal erbgħin jûm, u drabi għal sena sħiħa. Ma' tûl il-lejl il-mejjet ikûn misħur u mgħasses mill-qrâba l-aktar ta' ġewwa, li jewilla ma jersaqx xi qattûs in-naħa tiegħu u jġiblu r-riżq ħażîn.